

ВИВЧЕННЯ СТАВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ДО УЧНІВ У ПРОЦЕСІ СПІЛКУВАННЯ

Емоційний компонент спілкування проявляється у різноманітних емоційних станах і фіксується в суб'єктивних звітах вчителів. Отримані результати доводять наявність відмінностей емоційного досвіду в оцінці учнів з різною успішністю. Перед вчителем стоїть завдання регулювати власні психічні стани, насамперед у взаємодії зі слабкими за успішністю учнями.

Ключові слова: емоційний стан, емоційний досвід, психологічні характеристики емоційних станів, рольові ставлення, емоційний тонус.

Постановка проблеми. Психологія ставлення вивчалася в руслі міжособистісної взаємодії О. Лазурским й В. Мясіщевим. У центрі психології ставлення лежить уявлення про особистість, ядром якої є індивідуально-цілісна система суб'єктивно-оцінних ставлень до дійсності [2, 17]. У контексті дієвого підходу спілкування розглядається як особливий вид діяльності, продуктом якої є ставлення до інших та образ себе й іншого (О. Бодальов [2], О. Кронік, Е. Хорошилова [7], С. Кондратьєва [6], Б. Ковальов [4]).

Актуальність проблеми, яку досліджуємо, полягає у тому, що механізми процесу ставлення (рефлексія, ідентифікація, емпатія) пов'язані зі спонукальною регуляцією діяльності і спілкування особистості, яка визначає вибір мотиву відповідної модальності і сили та впливає на особливості професійного становлення особистості.

«Ставлення ніяк не можна звести до дії. На відмінну від дії ставлення не має мети й не може бути довільним, не є процесом,

а отже, не має просторово-часового розгортання; воно, радше, є станом, ніж процесом; не має культурно-нормованих зовнішніх засобів здійснення, а отже, не може бути представлене й засвоєне в узагальненій формі; воно завжди гранично індивідуальне й конкретне. Ставлення може бути джерелом дії, але далеко не завжди ставлення проявляє себе в зовнішній активності (тим більше адекватно)» (В. Мясіщев [8, 19]). Отже, емоційний компонент спілкування проявляється в різноманітних емоційних станах і може бути зафіксований на рівні фізіологічної реєстрації й суб'єктивних звітів. «Будь-яке спілкування – це не тільки інформаційна й предметна взаємодія, але й ... обмін емоційними станами» [8, 21].

Головним завданням В. Мясіщев визначав вивчення детермінації емоційних ставлень між двома людьми на різних етапах розвитку і взаємодії. Ставлення однієї людини до іншої розглядається залежно від властивостей об'єкта симпатії, від властивостей суб'єкта симпатії, від співвідношення цих властивостей, від етапу розвитку відносин й інших детермінант [6, 29].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній психології питання про взаємини педагога з учнями й про їхній вплив на результат і процес навчання відбито у дослідженнях Н. Березовина [1], В. Казанської [3], Я. Коломінського [5], М. Рибаквої [9].

М. Рибаква виділяє п'ять типів ставлення: відносини диктату (сувора дисципліна, чіткі вимоги до порядку, до знань при офіційно-діловому спілкуванні); нейтралітету (невтручання, вільного спілкування з учнями на інтелектуально-пізнавальному рівні); опіки (турбота до нав'язливості, постійний контакт із батьками); конфронтації (прихована ворожість до учнів; у спілкуванні – зневажливо-діловий тон); співробітництва (співучасть у всіх справах, інтерес один до одного: оптимізм і взаємна довіра в спілкуванні). Дослідниця підкреслює, що звести всю складність ставлення до одного типу – спрощено зрозуміти їхній зміст, що призведе до формалізму у взаємодії. Приймати співробітництво як універсальну форму ставлення до учнів важко. Серед учнів хтось у певній ситуації має потребу в більшій увазі, прояві турботи, а комусь із учнів потрібна «міцна» рука, тверді вимоги до його поведінки, цілком виправдані в цей момент [9, 95].

У дослідженні педагогічної взаємодії вчителів виділені такі типи ставлень до дітей: стійкий позитивний, пасивно-позитивний, нестійкий позитивний (ситуативний), відкрито-негативний, пасивно негативний [9, 101]. На наш погляд, найбільш продуктивним є стійкий позитивний тип педагогічного ставлення, що характеризується емоційно-позитивною спрямованістю стосовно дітей і педагогічної діяльності, що адекватно реалізується в манері поведінки, мовних впливах у процесі спілкування з учнями. Тип педагогічного ставлення до дітей впливає на показники взаємин у дитячій групі й оцінку дітьми особистості педагога й взаємини з ним.

У контексті досліджуваної проблеми важливого значення набуває виявлення рис особистості вчителі, які визначають стосунки з учнями. Серед негативно спрямованих виокремлюють: нейротизм, надмірну сензитивність, комплекс неповноцінності, високий самоконтроль, авторитарні й параноїдальні тенденції. Якостями вчителя, що сприяють налагодженню спілкування з учнями, виступають висока самооцінка, емоційна стабільність, домінантність, інтроверсія, професійна майстерність та її стійкість, адекватна інтеграція із суспільством, здатність до експерименту [6, 27].

Диференціація ставлень вчителів до учнів різних типів успішності у навчанні визначається характером виконання ролі учня, у нашому випадку – ліцеїста: відмінно, середньо, слабо встигає. Однак перевага рольових ставлень над особистісними, типова ситуація для організації навчальної діяльності, як індивідуальної. Експериментальні дані показали, що така організація навчального процесу «обмежує можливості діяльнійшої персоналізації відмінників, приводить до «ефекту ореолу» – приписуванню учням особистісних якостей залежно від їхньої успішності» [6, 32]. Безумовно, організація спільної діяльності учнів забезпечує кращі можливості персоналізації, пізнання вчителями учнів й учнями один одного, що реалізує взаємини вчителів й учнів й учнів один з одним, сприяє особистісному розвитку школярів, перетворенню класу на колектив. Така діяльність знімає бар'єри у взаєминах вчителів з учнями з різним типом успішності в навчанні, між слабкими й сильними учнями в класі.

У результаті сформованих стосунків між учителем й учнем, у нашому дослідженні ліцеїстом, і залежно від ситуації спілкування у суб'єктів взаємодії виникають різні психічні стани: діяльнісні (натхнення, захопленість); спілкування (симпатія, зніяковілість, відвертість); емоційні (радість, страх), інтелектуальні (замисленість). У процесі уроку психічні стани вчителів і ліцеїстів взаємодіють, зумовлюючи один одного [6, 117].

Механізм емоційного опосередкування полягає у сприйнятті всього сьогодення на тлі минулого емоційного досвіду. Дитина, яка пережила багато неприємного в навчальній діяльності, накопичує роздратування, що у подібних моментах провокує гнів, нервозність. Позитивне ставлення до вчителя виникає в учнів, коли педагог засобами свого предмету зміг захопити їх, звернутися до їхніх почуттів, підтримати учнів.

Характер взаємин вчителів й учнів перебуває у прямій залежності від психологічних характеристик особистості вчителі. Як свідчать дослідження О. Щербаківа, вирішальне значення у встановленні й підтримці взаємин учителів з учнями мають такі якості, як: уважність і вимогливість до учня, об'єктивність оцінки, яку вчитель дає його досягненням [6, 21].

Отже, все вище сказане дає нам можливість визначати мету нашого дослідження: вивчення емоційних ставлень учителів до ліцеїстів з різним типом успішності в навчанні, де об'єктом виступає міжособистісна взаємодія вчителя та старшокласників у навчальному процесі, а предметом – зміст емоційних ставлень вчителів до них.

В аналізованій нами літературі проглядається виявлення цих ставлень через аналіз даних перцепції вчителя, у складанні ним психолого-педагогічних характеристик ліцеїстів з різним типом успішності в навчанні, а також у характері педагогічних впливів на них. Особливо це стосується характеристик рольових стосунків учителів та ліцеїстів.

На першому етапі нашого дослідження вчителі самостійно оцінювали свій емоційний стан у взаємодії з учнями з різною успішністю навчання. Використана методика [6], складена була так, щоб вчитель не міг передбачити бажаний результат.

Аналіз отриманих результатів показав, що у взаємодії із сильними за успішністю ліцеїстами вчитель оцінює ступінь вираже-

ності власних станів психічної активації, інтересу, емоційного тону, комфортності як «високих». У спілкуванні із сильними учнями найбільше високо вчитель оцінює ступінь вираженості власного емоційного тону. Ступінь вираженості напруги в спілкуванні із сильними старшокласниками оцінюється вчителем як «середній» (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Ступінь вираженості оцінки вчителем
власних емоційних станів у спілкуванні з ліцеїстами
з різною успішністю у навчанні**

Стани вчителя	Характер успішності ліцеїстів					
	сильні		середні		слабкі	
	Оцінка, бали	Ступінь вираженості	Оцінка, бали	Ступінь вираженості	Оцінка, бали	Ступінь вираженості
Психічна активація	6,41	висока	10,13	середня	14,1	середня
Інтерес	5,17	висока	7,49	висока	10,36	середня
Емоційний тонус	4,6	висока	7,95	висока	12,79	середня
Напруга	11,62	середня	13,04	середня	13,62	середня
Комфортність	7,28	висока	11,38	середня	15,1	середня

«Високим» балом оцінюється вчителем ступінь вираженості інтересу й емоційного тону у взаємодії із середніми за успішністю учнями. У спілкуванні з ними вчитель оцінює найвище ступінь вираженості інтересу.

«Середній» ступінь вираженості отримали психічна активація, інтерес, емоційний тонус, напруга, комфортність у взаємодії зі слабкими за успішністю учнями. У спілкуванні з ними найнижче оцінюється ступінь вираженості комфортності.

За оцінками учителів, ступінь вираженості стану психічної активації у спілкуванні із сильними старшокласниками в 2,2 раза перевищує ступінь вираженості психічної активації у спілкуванні зі слабкими за успішністю учнями (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Ступінь вираженості оцінки вчителем
стану психологічної активації у спілкуванні з ліцеїстами
з різною успішністю у навчанні**

Стан психічної активації вчителя	Сильний ліцеїст	Середній ліцеїст	Слабкий ліцеїст
Відпочивший	2,97	3,88	5,19
Бадьорий	1,58	2,85	4,08
Прагнучий до праці	1,83	3,33	4,83
Всього	6,41	10,13	14,1

Ступінь вираженості стану «відпочивший» у спілкуванні із сильними старшокласниками в 1,75 раза перевищує ступінь прояву цього стану у спілкуванні зі слабкими у навчанні. Ступінь вираженості стану бадьорості, за оцінкою вчителів, у взаємодії із сильними ліцеїстами у 1,87 раза перевищує ступінь вираженості стану бадьорості у взаємодії з середніми та у 2,5 раза – у взаємодії зі слабкими за успішністю учнями. Ступінь вираженості бажання працювати у взаємодії з сильними ліцеїстами в 1,82 раза перевищує ступінь вираженості і бажання працювати у взаємодії із середніми і в 2,6 раза – у взаємодії зі слабкими учнями.

Найбільші відмінності при оцінюванні вчителями власного стану інтересу у взаємодії з ліцеїстами з різною успішністю у навчанні спостерігаються стосовно сильних і слабких учнів. Учителям у 2 рази цікавіше у процесі взаємодії із сильними за успішністю учнями, ніж зі слабкими (див. табл. 3).

Таблиця 3

**Ступінь вираженості оцінки вчителем стану інтересу в
спілкуванні з ліцеїстами з різною успішністю у навчанні**

Стан інтересу вчителя	Сильний ліцеїст	Середній ліцеїст	Слабкий ліцеїст
Уважний	1,75	2,25	3,25
Врівноважений	1,92	2,64	3,42
Захоплений	1,55	2,6	3,8
Всього	5,17	7,49	10,36

Ступінь вираженості уважності вчителів у спілкуванні із сильними старшокласниками у 1,8 раза перевищує ступінь вираженості їхньої уважності стосовно слабких учнів. За оцінкою вчителів, вони найбільш зосереджені в спілкуванні із сильними, потім із середніми, найменше – зі слабкими. Ступінь вираженості стану захопленості у взаємодії із сильними ліцеїстами в 1,68 раза перевищує ступінь вираженості стану захопленості у взаємодії із середніми, в 2,5 раза – зі слабкими за успішністю старшокласниками.

Емоційний тонус у взаємодії із сильними й середніми за успішністю учнями, за оцінкою вчителів, є високим. Однак ступінь вираженості емоційного тону в спілкуванні із сильними ліцеїстами в 1,7 раза перевищує ступінь вираженості емоційного тону в спілкуванні із середніми за успішністю учнями. Ступінь вираженості емоційного тону в спілкуванні із сильними за успішністю учнями в 2,78 раза вище, ніж у спілкуванні зі слабкими (див. табл. 4).

Таблиця 4

**Ступінь вираженості оцінки вчителем
емоційного тону в спілкуванні з ліцеїстами
з різною успішністю у навчанні**

Стан емоційного тону вчителя	Сильний ліцеїст	Середній ліцеїст	Слабкий ліцеїст
Гарне самопочуття	1,25	2,25	4,19
Радісний стан	1,57	2,9	4,8
Міркувати легко	1,8	2,8	3,8
Всього	4,6	7,95	12,79

Ступінь вираженості гарного самопочуття в спілкуванні із сильними учнями у 1,8 раза перевищує ступінь вираженості гарного самопочуття у спілкуванні із середніми ліцеїстами, і в 3,4 раза – у спілкуванні зі слабкими за успішністю. Ступінь вираженості гарного самопочуття в спілкуванні із середніми старшокласниками у 1,86 раза перевищує ступінь вираженості гарного самопочуття зі слабкими учнями.

Стан радості в спілкуванні із сильними ліцеїстами переживають у 1,8 раза частіше, ніж у спілкуванні із середніми, і в 3 рази частіше, ніж у спілкуванні зі слабкими за успішністю ліцеїстами.

Учителі вважають, що «міркувати легше» у взаємодії із сильними учнями, потім – із середніми й у найменшому степені – зі слабкими за успішністю.

В оцінці вчителями стану напруги у взаємодії з учнями з різною успішністю у навчанні великих розбіжностей не спостерігається (див. табл. 5).

Таблиця 5

Ступінь вираженості оцінки вчителем стану напруження у спілкуванні з ліцеїстами з різною успішністю у навчанні

Стан напруження	Сильний ліцеїст	Середній ліцеїст	Слабкий ліцеїст
Спокійний	1,63	2,88	4,25
Розслаблений	4,91	5,05	4,47
Байдужий	5,08	5,11	4,9
Всього	11,62	13,04	13,62

На думку вчителів, стан спокою найбільш виражено в спілкуванні із сильними учнями. Найбільш розслаблено вчителі почуваються у взаємодії зі слабкими (4,47), потім – із сильними (4,91), найбільш розслаблені – із середніми (5,05). І тут є над чим подумати вчителям-практикам.

Порівнюючи висловлювання Б. Ананьєва про вибірковість деяких середніх виражень проявів у навчанні й наші результати, які стосуються прояву творчої активності середніх за успішністю учнів у спілкуванні із учителями, вважаємо, що саме ця категорія учнів вимагають від учителя більшої напруги (порівняно із сильними), адже вони середні постійно ставлять перед педагогами проблеми когнітивного й комунікативного характеру.

Найбільшу комфортність учителя переживають у взаємодії із сильними за успішністю учнями, потім – із середніми, найменш комфортно – зі слабкими (див. табл. 6).

Таблиця 6

**Ступінь вираженості оцінки вчителем
стану комфортності в спілкуванні з ліцеїстами
різними за успішністю у навчанні**

Стан комфортності	Сильний ліцеїст	Середній ліцеїст	Слабкий ліцеїст
Безтурботний	4,48	5,22	5,22
Гарний настрої	1,51	3,16	4,67
Задоволений	1,29	3	5,2
Всього	7,28	11,38	15,1

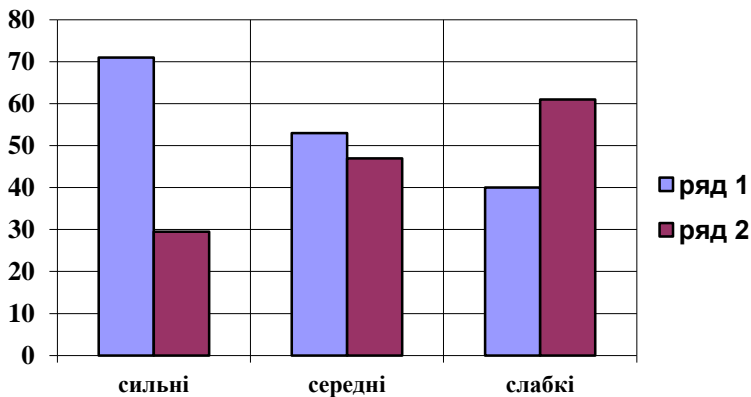
Майже рівною мірою вчителі виявляють безтурботність у взаємодії з учнями різними за рівнем успішності. Гарний настрої у взаємодії із сильними учнями більше виражений, ніж у взаємодії з середніми і слабкими учнями. Найбільш задоволені вчителі сильними учнями (1,29), потім – середніми (3,0), найменше – слабкими (5,2).

Отримані нами результати свідчать про найменш виражений ступінь психічної активації, інтересу, емоційного тону, напруги й комфортності вчителі відчувають у взаємодії зі слабкими за успішністю ліцеїстами, що сприяє зниженню позитивних психічних станів на уроці у цієї категорії старшокласників.

Позитивно забарвлені психічні стани ліцеїстів впливають на посилення навчальної мотивації, пов'язані із продуктивністю навчальної діяльності, із продуманістю й упевненістю у їхній поведінці. У цілісній структурній організації психічних станів учителів й учнів центральне місце займають психічні стани вчителя, який зобов'язаний продумати саморегуляцію психічних станів насамперед у взаємодії зі слабкими за успішністю учнями.

На наступному етапі дослідження ставлення у спілкуванні вчителів до ліцеїстів різної навчальної успішності ми використали кольоровий тест ставлень. На підставі зіставлення кольорів, асоційованих з учнями різної успішності, з їхнім місцем (рангом) ми виявили старшокласників, до яких учитель ставиться позитивно, емоційно приймає й емоційно відкидає.

Кількісні дані про розподіл учнів різної успішності в навчанні з різним ставленням до них педагогів наведені на малюнку 1.

Рис. 1. Кількість ліцеїстів різної успішності в навчанні з різним ставленням до них вчителів (в %): ряд 1 – позитивне ставлення; ряд 2 – негативне ставлення.

Аналіз системи емоційно забарвлених станів показав, що найбільшу кількість учнів, до яких учитель ставиться позитивно, складають сильні за успішністю (71 %). Це свідчить про те, що у педагогів установка на прийняття сильних за успішністю виражена яскравіше.

Майже рівне співвідношення привабливих (позитивне ставлення – 53 %) і неатрактивних (негативне ставлення – 47 %) спостерігається серед середніх за успішністю учнів.

Серед слабких за успішністю зростає кількість непривабливих для вчителя учнів (61 % – негативне ставлення).

Як відомо, групи сильних, середніх, слабких за успішністю учнів неоднорідні. Ми припускаємо, що непривабливим для вчителя є певний тип сильних, середніх, слабких старшокласників.

Асоціювання вчителем певних кольорів з учнями різної успішності в навчанні уможливило виявити неусвідомлюваний рівень ставлення до сильних, середніх, слабких ліцеїстів. Вербальна оцінка ставлення відображає усвідомлюваний ними рівень. На підставі співвідношення переваг в усвідомлюваних (вербальна

оцінка) і неусвідомлюваних ставлень (перевага кольорів) ми одержали коефіцієнт вербально-кольорової узгодженості (КВКУ).

Найбільше адекватно вчитель усвідомлює своє ставлення до сильних учнів, потім – до середніх, найменш адекватно до слабких за успішністю (див. табл. 7).

Таблиця 7

**Показники вираженості коефіцієнта
вербальної узгодженості у ставленні до ліцеїстів
з різною успішністю у навчанні**

Характер успішності ліцеїстів	Рівень коефіцієнта вербально-кольорової узгодженості (%)		
	Високий	Середній	Низький
Сильні	45	42,5	12,5
Середні	27,5	62,5	10
Слабкі	25	55	20

Висновки. Отже, слабкі за успішністю учні є в найбільш несприятливому становищі з погляду взаємин із учителем. У спілкуванні зі слабкими учнями ступінь вираженості психічних станів учителя є найбільше низькою. Негативна валентність ставлень учителів до учнів зростає зі зниженням їхньої успішності. Найменш адекватно вчитель усвідомлює своє ставлення до слабкого за успішністю учня.

Подальше наше дослідження пов'язане із вивченням особливостей педагогічних впливів вчителів залежно від його ставлення до учнів з різною успішністю у навчанні.

Література

1. Березовин Н.А. Проблемы педагогического общения : пособие для педагогов / Н.А. Березовин. – Мн. : Адукацыя і выхаванне, 1997. – 248 с.
2. Бодалёв А.А. Личность и общение: Избранные психологические труды / А.А. Бодалёв. – М. : Просвещение, 1983. – 271 с.
3. Казанская В.Г. Психологические механизмы формирования взаимоотношений педагогов с обучаемыми / В.Г. Казанская // Образование и воспитание. – 1995. – № 12. – С. 32 – 43.

4. Ковалёв Б.А. Рефлексия учителей с разным стилем взаимодействия с учащимися / Б.А. Ковалёв // Психология. – 1997. – № 7. – С. 64 – 81.

5. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах / Я.Л. Коломинский. – Мн. : Адукацыя і выхаванне, 1999. – 352 с.

6. Кондратьева С.В. Профессионализм в педагогическом обучении / С.В. Кондратьева ; под ред. С.В. Кондратьевой. – Гродно : Гродненский госуниверситет им. Я. Купалы, 2003. – 272 с.

7. Кроник А.А. Диагностика взаимопонимания в значимых отношениях / А.А. Кроник, Е.А. Хорошилова // Вопросы психологии. – 1987. – № 1. – С. 128 – 137.

8. Мясищев В.Н. Психология отношений / В.Н. Мясищев ; под ред. А.А. Бодалева. – М. : Педагогика, 1995. – 356 с.

9. Рыбакова М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе / М.М. Рыбакова. – М. : Просвещение, 1991. – 127 с.

Сухраменда Евгения. Изучение отношения учителя к ученикам в процессе общения. Эмоциональный компонент общения проявляется в разнообразных эмоциональных состояниях и фиксируется в субъективных отчетах учителей. Полученные результаты доказывают существование отличий эмоционального опыта в оценке учащихся с разной успеваемостью. Перед учителем стоит задача регулировать собственные психические состояния прежде всего в процессе взаимодействия со слабоуспевающими учениками.

Ключевые слова: эмоциональное состояние, эмоциональный опыт, психологические характеристики эмоциональных состояний, ролевые отношения, эмоциональный тонус.

Suchramenda Eugenia. Studying teacher's attitude to the pupils in the process of communication. The emotional component of communication is revealed in different emotional states and was fixed in teachers' subjective conclusions. The received result proves the presence of emotional experience differences in the appraisal of pupils who have different studying progress.

Key words: emotional state, emotional experience, psychological characteristics of emotional states, role-attitudes, emotional tonus.